

Zsigmond Anna

A könnyek útja

A magyar zsidó munkaszolgálatosok emlékére, 2009

*„hány kávéház van a Körúton? El tudnád sorolni,
ha a Margit hídtól a Boráros térre mégy?
Öten is felelnek. Luxor... Club... Viktória.
Menetel a sáros, rongyokba öltözött század
a Körúton. Már a költő is velük lépdel, de
a Nyugati pályaudvarnál kimarad,
és utánuk kiált... a Terminust kibagytátok !...
Már ott állnak a Boráros téren...
Munkaszolgálatosok játszották
ezt a játékot a vaszilkovoi erdőben 1945
nyarán. A „Ki mit tud” győztesének,
Zelk Zoltánnak egy karéj kenyér volt a jutalma...”¹*



2. A dorosici emlékhely

Elmúlt 65 év, és – Zelk Zoltán szavaival – az „éhségtől motyogásra hülyült munkaszolgálatosok, akiket az országút árkaiban, szétvetett tagokkal legyilkoltak” ezreiről nem emlékezik meg a Magyar Köztársaság. Meg kell emlékezni a magyar zsidó munkaszolgálatosokról, útjaikról és sorsukról, akárhova is hajtották őket, így többek között Barát Endréről², Hátszegi Ernőről³, Örkény Istvánról, a festő Léderer-Jándi Dávidról, Zelk Zoltánról. Meg kell emlékezni az ukrainai, a bori és a nyugat-magyarországi embertelenségről, Radnóti Miklósról, Szerb Antalról, Halász Gáborról és még sokukról,



1. A dorosici emlékhely

akár életben maradtak, akár meggyilkolták őket. Emlékhely őrízze mindazon honfitársunk emlékét, akik e sorsban osztoztak. A megemlékezést szolgálja ez az írás.

Személyes indíttatásom van arra, hogy Dorosicról (Ukrajna), az ott történekről írok; arról a helyről, ahol „szekerekről villával hajigálták az életben maradtak a gödörbe az elszenesedett holttesteket”.⁴

AZ UNOKÁK „ELŐNYE” AZ ELSŐ GENERÁCIÓVAL SZEMBEN, AHOGYAN A PSZICHOLOGUSOK IS ÁLLÍTIJÁK

A világtalasz a Szovjetunió térképével otthon, szüleink lakásában az íróasztalon, megjegyzésekkel volt „díszítve”. Megjegyzésekkel, amelyek nem foglalkoztattak minket; amúgy is szokása volt apánknak minden könyv oldalára széljegyzeteket, megjegyzéseket fűzni, sokszor cinikusokat, vagy értékelőket. Apánk és az unoka térképmagyarázattal végigkísérte a gyilkosságok útját. Ilyen egyszerű. Beszélgetés az unokával térkép mellett, egy generáció kimaradt, a mienk. Szeretném kitölteni az elmaradt beszélgetést, a széljegyzetek történelmi igazságát a és gyilkosság útját.



3. Az első helyszínelés 2003. november

Gyerekkorunkat szüleink nem terhelték az évekkel korábbi gyilkosságokkal. Lehet, hogy hiba volt. Nem kívánok erről vitatkozni. Dorosic nevét nem hallottuk. A „mumsz” kifejezés gyakran elhangzott otthon, de csak ennyi. Mivel a mumsz az 1950-es években rettegett betegség volt, a kód neve: 'mumszos' volt. Ismerőseinkkel, barátainkkal és a túlélőkkel folytatott beszélgetésekben ez a szó gyakran előfordult. Erre testvérem jött rá később. Nem a politika volt az, ami szüleinket visszafogta. Talán az aggodás és a reménykedés egy új életben. Kisebb történetek, elejtett mondatok utólag világossá tették, hogy a nehéz politikai hangulatú, számunkra vidám gyerekkorban a háború ott volt közöttünk – velünk együtt élt a múlt.

•••

Az 1946. április 23-i népbírósági tárgyaláson elhangzott tanúvallomások szerint az Ukrajnában szolgáló tiszték 1943 februárjában kaptak parancsot, hogy az odatelepítendő munkaszolgá-



4. A második helyszínelés 2005. június

latos kórházhoz orvost vezényeljenek. Az adatokból hamar kiderült, hogy a dorosici kórház egészségügyi helyzete nem kielégítő, tömeges a megbetegedés, az ételmezés gyenge, a kórház túlszűfolt. 1943 áprilisában a Köröstyénbe települt 116. számú katonakórház vette át a dorosici kórház vezetését. A kórház nem tudta betölteni hivatását, az embertelen bánásmód, a gyógyszerhiány, a hiányos ellátás következtében az elhelyezett munkaszolgálatosok nagy százalékban elpusztultak. Dorosic nincs messze Kijevtől, egyetlen kőépülete és néhány istálló létezése miatt jelölték ki a 7. hadtesthez tartozó illetékes szemlélők a járványkórház helyét. Ebben a kórháznak nevezett területen több ezer munkaszolgálatos feküdt fertőző tífuszban, akik semmi néven nevezendő gyógyszerellátást a hadtesttől nem kaptak, az ételmezeirellátásuk a semmivel volt egyenlő. A kórházban levő őrszemélyzet a lehető legkegyetlenebbül bánt a munkaszolgálatosokkal, nem volt ritka dolog az éjszakai agyonlövés a keret részéről. A betegek önkívületi állapotban rossz, tetves szalmán feküdtek. Fertőtlenítés nem volt.

Miért ilyen fontos ez nekem? Talán éppen azért, mert édesapánk élve maradt. Édesapánk utolsó állomása társaival a győri Gestapo volt – a „vád, hogy 1944. decembertől 1945 tavaszáig átjárnak a fronton és híreket vittek az oroszoknak”⁵ –, majd szó szerint a kivégzés elől való menekvés, az út Hédervárra vezetett. Abalos Benjamin, édesapánk társa Tel Avivban élt. Időskorban halt meg 2007-ben. Elmondta Apánk történetét és hála ezért... Apánk szemüveges volt, és amikor ezt a történetet hallottam, a szégyen elöntött, hogy megütötték (!), hogy a szemüvegét leverték (!), ezt tették (!). Dorosic borzalma elmosta ezt a szégyent, Dorosic más volt, Dorosic megölte az embereket, még mielőtt meghaltak. Most már értem, miért nem mesélt róla, erről nem lehet beszélni, ezt elfojtva és belső érzelmi törésekkel sem lehet feldolgozni. Van olyan, aki szembesült édesapja ukrainai útjával és a leírt borzalom a fiával, a harmadik generációval való konfliktust eredményezett.⁶

Az ukrainai tömeggyilkosságok feltárásáért folytatott küzdelmemet közöny fogadta és fogadja a Magyar Köztársaságban. 66 év telt el az ukrainai Dorosicban elkövetett gyilkosságtól a megemlékezésig. (Dorosic 1943/2009) és máig nem történt hivatalos megemlékezés az 1941-ben

történetekre sem, amikor minden külső kényszert nélkülözve, a hatóságok kitoloncolták a galíciai területekről hozzánk érkező és nálunk menedéket kérő zsidó honfitársainkat. Körösmezőn gyűjtötték össze és Kamenyec-Podolszkij városában más országokból összegyűjtött 80.000 zsidóval együtt kivégezték őket.

18.000 zsidó honfitársunk nyugszik jelöletlen sírban a már említett városban. Méltó sírhely híján a Wesley János Lelkészképző Főiskola udvarán, a kivégzés helyszínéről elhozott facseméténél, róhatják le évről-évre a mártírok leszármazottai kegyeletüket.

A dorosici megemlékezést követő közel négy évet (2005 – 2009), minden erőmmel és írásommal annak szenteltem, hogy felhívjam a közvélemény és a politika képviselőinek figyelmét arra, hogy Budapesten nincs a közel 80.000 elhurcolt és részben hazatért munkaszolgálatosoknak emlékhelye. A túlélőknek és az utókornak nincs hol emlékezniük társaikra, rokonaikra. Budapesten a Holocaust áldozatainak nincs emlékhelye, ez egyedülálló a világon. Az egyetlen főváros, amely nem hajlandó emlékezni többszáz ezer meggyilkolt honfitársára. Nincs válasz, tett, akarat és szembenézés, amelyre úgy látszik egyetlen kormányzat sem képes. A keretlegények magyarok voltak, a gyilkosságokat ők követték el. A Magyar Köztársaság képtelen szembenézni a fasiszta múlttal.

Négy évig tartott a magyar munkaszolgálatosok budapesti emlékkövének felállítása és közel 10 évig maga az emlékezés ügye. A többi évet majd a történelem értékeli. Az írásom az ukraj-



5. A magyar delegáció által ültetett fenyő



6. A meggyilkolt munkaszolgálatosok egy csoportjának emlékköve

nai és a budapesti emlékezésért folytatott küzdelmet mutatja be dokumentumokkal és képekkel együtt, Ukrajnában 2005-ben és Budapesten 2009-ben felállított emlékkőért. (2009. április 17-ikén került sor a Bethlen Gábor téri munkaszolgálatos emlékhely felavatására a média szinte teljes kizárásával, közel 40 milliós költséggel.)⁷

•••

Az 1988-ban Jeruzsálemben alakult „Szól a kakas már” egyesület – a Serge and Beate Klarsfeld alapítvánnyal és a Yad Vashemmel együttműködve – céljaul tűzte ki a magyar Holocaust-áldozatok neveinek összegyűjtését, az adatok számítógépre vitelét és a gyűjtemény publikálását. Az adatok, a tények, a máig hiányzó NEVEK még 2009-ben is feltáratlanok (az ún. Jaross lista)⁸. Amíg nincsenek NEVEK, addig nincsen múlt. Ezt világosan mutatják a jelen események, amelyek a keretlegények neveivel fémjelzett rákoskeresztúri temető hazugságaival arra mutatnak, milyen történelmietlen bűn a meggyilkoltak NEVE-it az ismeretlenségben hagyni.

A magyarországi zsidóság nemcsak tényleges veszteségei következtében szenved, hanem virtuális veszteségei miatt is. Elveszíti a létező történelmi dokumentáció hiányában emlékeit is. Virtuális emlék Dorosic és virtuális emlék Budapesten egy emlékhely felállítása. De a veszteség nem virtuális.

Testvérem, dr. Gavriel Bar Shaked az alábbiakban foglalja össze a deportációs listákra vonatkozó kutatásait:



7. Az emlékhely magyar, ukrán és héber nyelvű felirata

„Megpróbálom röviden összefoglalni a deportációs listákra vonatkozó kutatásaink elmúlt tizenöt éves történetét:

1. 1988-ban alakult Jeruzsálemben „Szól a Kakas már” néven az az egyesület, amely együttműködve a Klarsfeld-alapítvánnyal és a Yad Vashemmel, céljával tűzte ki a magyar zsidó Holocaust-áldozatok neveinek összegyűjtését, az adatok komputerezálását és az anyag publikálását. Bár addig is jelentek meg névgyűjtemények, eredeti listák facsimile kiadásai, de ez volt az első vállalkozás, amely nemcsak rögzíti az adatokat, hanem referencia-rendszert teremt közöttük. Az eddigi munkánk eredménye, közel 400.000 magyar zsidóra vonatkozó adatok megtekinthetők a www.neveklarsfeld.org website-on.

2. Amikor elkezdtünk dolgozni, rendelkezésre állt a „Dokumentumok a magyar zsidóság történetéhez” című, zárolt mikrofilmanyag, amit az ötvenes években Karsai Elek vezetésével állított össze egy munkacsoport, pártutasításra. Célja a 'nyugatnémet revansizmus' elleni küzdelem volt, beleértve az akkor felélénkülő háborús bűnösöket (Eichmann-per, az ún. frankfurti perek stb.). Ezt a gyűjteményt Ránki György adta át a Yad Vashemnek 1986-ban, ennek rendezése volt az én első feladatomban. Ebben a gyűjteményben számos megye nem teljes deportálási listáját találtuk, példaként megemlíteném Zala, Vas, Sopron, Tolna megyéket. Emellett váratlanul megkaptuk – egy braziliai üzletember közvetítésével – a VI. csendőrkerület megyéinek deportációs listáit. Mint minta-kötetet, ennek alapján jelentettük meg 1989-ben a Hajdú-megyei deportált zsidók kötetét (két város: Debrecen és Hajdú-

szoboszló kivételével – ezek ugyanis nem voltak a gyűjteményben). A kötet gyors megjelentetésére azért volt szükség, hogy bizonyítsuk a magyar hatóságoknak a listák egykori és mai meglétét. A könyvet bemutattam Horn Gyulának, Gál Zoltánnak és másoknak, akik elsőként látogattak Izraelbe.

3. Alapos előkészítés után utaztam 1989 novemberében Budapestre, együtt Serge Klarsfelddel. A Belügyminisztériumban először Tüttös Sándor, a jogi osztály főosztályvezetője fogadott, aki végigkísért minket az épületegyüttes tetején lévő két kupolateremben, és az odavezető termekben, ahol Klarsfeld és én térdig jártunk a széthajigált iratok között. Tüttös ezredes széttárt karokkal mutatta a pánikszzerű iratszűrés eredményét, megengedve, hogy megnézhessek egyet-kettőt (ami a kezembe került, az mind az 1950-es évek elejéről volt). Ezek után bevitt az egyedül rendezett terembe, ahol katalógus-szekrények tucatjai álltak, mondván, hogy itt tárolják a csendőrség személyi anyagait. Miután Klarsfeld a legismeretesebb náci vadász, és én is akkor fejeztem be munkámat a kanadai igazságügy-minisztériumnak Finta Imre szegedi csendőr-nyomozó százados ügyében, még a látszatot is kerültük, hogy az elkövetők személyi adatai érdekelnének minket.

4. Ezután fogadott minket Csikós József ezredes, a BM III/2-es osztály vezetője. Rajta kívül több munkatársa is ott volt, többek között Sersli Sándor és Baczoni Gábor. Miután hosszú tárgyalást folytattunk, (az ezredes) megígérte, hogy két nap múlva bemutatja a belső kutatás eredményét. Így közben találkozhattunk az Országos Levéltár akkori főigazgatójával, akitől kértük a MÁV szállítási iratait 1943-44-ből, hogy megtalálhassuk a görög zsidóság deportálásának anyagait is, együtt a magyar deportálással. Ez után, szintén a BM javaslatára, a Bazilika pincéiben elhelyezett irattárba látogattunk. Miután ismét visszatértünk Csikóshoz, ő és felsorakozó munkatársai igen teátrálisan bevezettek minket egy tanácsterembe, ahol az asztalok roskadoztak több száz iratcsomó alatt. Körbehaladva fordítottam Klarsfeldnek az aktacsomók címeit (bár mint ügyvéd, rögtön értette, hogy miről van szó), ebből kiderült, hogy a vezető háborús bűnösök peranyagát hozták fel. Mivel most már nyilvánvaló volt, hogy csak 'tesztelni' akarják Klarsfeldet, határozottan megkért, hogy hozzá se nyúljak az iratokhoz. Ez után időt kértek Klarsfeldtől

újabb keresésre (ez akkor a második volt, ma már kettős számjegyű 'legkomolyabb' keresésnél tartunk), megállapodtunk, hogy a demokratikus választások napján térünk vissza, hiszen akkor majd mindenki teljes felelősséget tud vállalni az új és szabad Magyarország szellemében.

5. Márciusban együtt érkeztem Izraelből Herbstné Krausz Zoricával, aki a munka komputerizálását végezte. Mielőtt Csikóssal találkoztunk volna, tájékoztattam az ügyről Jeszenszky Gézárt, kijelölt külügyminisztert. Csikós lelkesen mosolyogva fogadott, közölte, hogy nyomon vannak, beülhetek a Tük. szobába, és két marok munkatárs ruháskosarakkal fogja felhordani az egész anyagot. Kezembe nyomott három igen vaskos, gépelt katalógust, hogy abból válogassak nyugodtan. Ismét nyomozati anyagokat kaptam, de ezúttal olyanokat, amelyekben becsatolva eredeti iratok is voltak, mint pl. Ferenczy László csendőralezredes letartóztatási és házkutatási dossziéi, amelyben valóban találtam igen érdekes dolgokat. De emellett hoztak látszólag nem kapcsolódó anyagokat is (nem akarom itt fejtegetni az esetleges szándékokat), mint pl. az izraeli nagykövetség bejáratánál működtetett vizuális lehallgatási naplót (csatolt iratokkal) stb. Ezeket rögtön félretettem. Ezzel párhuzamosan dolgozott Herbst Zorica a Fővárosi Levéltár Semmelweis utcai épületében, ahol valamikor Endre László tárolta a vidékről elküldött zsidó anyagokat, amelynek hivatalos címzettje a Haas-palotában elhelyezett Zsidókutató Intézet (Bosnyák Zoltán igazgatásában) volt. Itt megtaláltuk és lemásoltuk Endre levelezési iktatókönyvét, amelyből nem kevés dolog hiányzott, azzal, hogy XY



8. A magyar delegáció koszorúi és gyertyái



9. A Wesley János Lelkészképző Főiskola őrzi a múltat a főiskola kertjében

AVH-tiszt kikérte. Ami fontos utalás volt itt, hogy Endre 1944 májusában az AEG budapesti fiókjához fordult, hogy a mintegy 9 km hosszú pinceraktárban őrzött anyagok állagvédelmért tervezzék meg. Közben folyt a BM-ben a keresés, Csikós szerint már kézközben van az anyag. Közben megkerestem olyanokat, akik segíthetnek a "lokalizálásban", hiszen a BM szerint már csak ez a probléma: az anyag létezik. Beszéltem Farkas Vladimírral, Péter Gáborral és feleségével, Simon Jolánnal (igaz a zárt ajtón keresztül), Tímár Istvánnal, és mindenki megerősítette, hogy a csendőrség VII. közbiztonsági osztályának, valamint a központi nyomozó osztályának anyagai megvannak, velük együtt a zsidókérdés 'megoldásának' iratai is. Ugyanis 1944. április első hetében végrehajtott névlista-akció egy-egy példánya eljutott a VII. osztályra, ill. a BM XX. (csendőrségi) osztályára is (ennek az Országház utca 35. számú épületében kellett beszerezni az állampolgárságot igazoló iratokat az én apámnak is). Mivel láthatóan időhúzásra ment a dolog, közben párhuzamosan eredményes tárgyalást folytattunk a HM Katonai Irattárral, ahol Csárádi József ezredes-igazgató a legmesszebbmenő támogatást adta, és így megkaptuk az ukrajnai munkaszolgálatosok személyi kartonjait (34.000 darab), majd ugyancsak a HM Veszteségi Osztályáról származó 72.000 zsidó személyi kartont (főleg koncentrációs táborok áldozatai). Végül Csikós újabb haladékokért: két hónapot.

6. Az 1990. májusi találkozóra megszereztük Vihar Béla tanúvallomását a Baký-Endre perből,



10. A Kamenyec-Podolszkij áldozatairól megemlékező emléka a Wesley főiskola udvarán

ahol pontosan elmondta, hogy a névlisták léteznek (ez perdöntő volt). Mivel a per jegyzőkönyve rövidített, elmentem Gombár Csaba akkori rádió-elnökhöz, aki berendelte az egész technikai gárdát annak rekonstruálására, hogy hova kerültek a népbírósi hangfelvételek. Bent a szobában azt állították, hogy (ismét) az AVH "fellapátolta" (sic) a hanglemezeket egy teherautóra, erről persze az átadási napló véletlenül nem emlékezik meg, de kint egy szakavatott kinézetű hangmérnök egyszerűen közölte velem, hogy ő (ők) mindent lemásoltak, és mint privát gyűjtemény megvehető (erről levélváltásom volt velem, de sajnos a Yad Vashem nem vette meg, mivel bizonyos magyarországi szakértők erről lebeszéltek). Amikor Csikóst tájékoztattam Vihar Béla tanúvallomásának tartalmáról (ezt később Vihar özvegye is megerősítette, továbbá Pach Zsigmond Pál is, aki 1945 – 46-ban használta az anyagot a Joint statisztikai osztályának vezetőjeként), akkor közölte, hogy ez fontos, és akkor folytassam a 'ruháskosár-akciót' a Tük. szobában. Erre kértem tőle az addig használt katalógust, hogy mint két hónappal korábban, úgy most is abból rendeljem meg a kosarakat, közöl-

te fájdalmasan, hogy ilyen katalógus sohasem volt, talán ezt álmodtam. Fintorokkal arra utalt, hogy itt, új irodájában (már nem Horthy István elegáns bankigazgatói irodájában regnált), nem beszélhet. Ezután még volt egy találkozó Bacsoni Gáborral, aki az akkor létrehozott BM Történeti Hivatal vezetője lett, aki immár igen egyértelműen megtagadta a listák átadását. Itt megemlítem, hogy dr. Szilvay Gyula (München), a Külkereskedelmi Hivatal utolsó háborúbéli elnöke, aki már az 1960-as évektől kezdve szoros kapcsolatot keresett a Yad Vashemhez, és akivel én levelezésben voltam a Finta-ügy miatt, szintén megerősítette, hogy a listák a BM-ben vannak, sőt egy példány a Közellátási Hivatalba is elkerült (a zsidó élelmiszerjegyek miatt).

7. 1992-ben Csikós és Sersli Sándor a Yad Vashembe látogattak, és egy együttműködési szerződést írtak alá (Boross Péter belügyminiszter javaslatára), amely most már végül lehetővé teszi a listák átadását is. A Yad Vashem levéltár akkor igazgatója Ságvári Ágneszt kérte fel magyarországi képviselőnek. Ságvári bizalmas értesüléssel igazolta 1992 elején, hogy a listák változatlanul a BM-ben vannak.

8. 2002 novemberében Klarsfeld találkozott dr. Lamperth Mónika belügyminiszterrel. Ő megígérte, hogy utasítást ad a listák ismételt megkeresésére. Bár tudtuk, hogy az anyag sohasem hagyta el a BM központi épületét, mégis Klarsfeld hozzájárult, hogy sor kerüljön egy ilyen diplomatikus keresgélésre, abban bízva, hogy immár nem egy újabb huzavona előtt állunk. A következő öt hónapon keresztül állandó határidő-módosítást kértek, mivel a szakértők még mindig nem írták meg a válasz végső verzióját. Végül április közepén válaszolt Pál Tibor politikai államtitkár, hogy Klarsfeld jöhet megtekinteni a "sporadikus" anyagokat – az Országos Levéltárban és az újonnan átvedlett állambiztonsági levéltárban. Klarsfeld nem tudott azonnal utazni, így engem kért meg, hogy menjek el e két címre. Elsőnek az állambiztonsági levéltárba mentem, ott Gyarmati György főigazgató helyett (akit egyébként korábbról személyesen ismerek), Bacsoni Gábor fogadott, aki már az 1989-es találkozókon is szerepelt, és úgy tűnt, hogy az egész BM levéltár szürke eminenciása, és az ügy kerékkötője. A legszemérmertlenebbül letagadta, hogy Pál Tibor egyáltalán kérte őket valamire, sőt – szó sze-

rint idézve – azt mondta: „Lehet nektek a magyar politikusokkal akármennyi találkozótok, ez nem fog rajtatok segíteni!”

Ezután mentem el az Országos Levéltár megbízott főigazgatójához, dr. Koroknaihoz, aki szintén közölte, hogy Pál nem írt nekik semmit. Nem volt más választásom, mint elmenni a BM-be, beszélni Pállal. Titkárnöje közölte, hogy az államtitkár úr nem található, az irodafőnök pedig azt állította, hogy ilyen levél nincs.

Ezután küldött Klarsfeld levelet Medgyessy Péter miniszterelnöknek, amelyre tudomásom szerint a mai napig nem érkezett válasz. Viszont július elején, mintegy véletlenül, Dr. Hóvári János nagykövet egy megbeszélést kért Dr.

Cynthia Haft-tal, hogy az Izraelben tartózkodó Dr. Gecsényi Lajos, az Országos Levéltár főigazgatója személyes kapcsolatot vegyen fel a Klarsfeld alapítvánnyal. A találkozón én is részt vettem. Ez volt az első eset, hogy magyar részről egyenesen tagadták a listák létezését.

Július közepén Klarsfeldet felhívta Erdős André párizsi magyar nagykövet, aki megígérte, hogy személyesen tájékoztatja majd a miniszterelnököt július végén. Erdős André felhasználta Medgyessy Péter párizsi magánlátogatását, és átadta neki Klarsfeld korábbi levelét. Erről tájékoztatta Gabriel Erem-et, a New York-i „Lifestyle” magazin főszerkesztőjét. Erdős szerint Medgyessy akkor látta először Klarsfeld levelét.

9. Közben a NEVEK sorozat munkáját folytattuk, Zala és Békés megye deportált zsidóságának kötetei után 2004-ben két újabb könyvünk jelent meg.

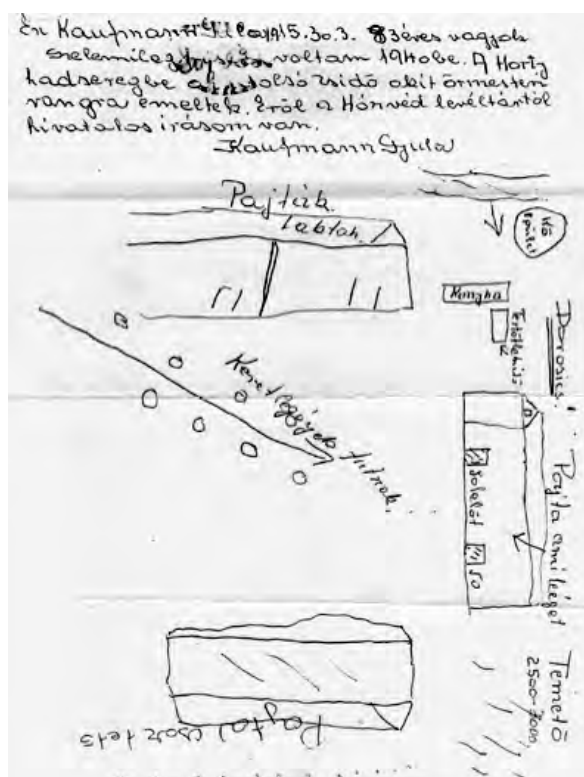
2004-ben, a magyarországi zsidóság katasztrófájának 60. évfordulóján, úgy tűnt, hogy talán most kerül majd sor az igazi számvetésre, nem csupán üres megemlékezések és tartalom nélküli épületek bemutatására. A deportálások előkészítésének 60. évfordulóján, 2004 áprilisában jelent meg a NEVEK sorozatban Nagyszőlősi és járásának kötete (Ugocsa-megye első kötete), majd a deportálások végrehajtásának 60. évfordulójára Szolnok-megye zsidóságának kötete, 2004 augusztusában. Mint korábban, most is hallgatás fogadta Magyarországon a NEVEK sorozat köteteit. Arról nem is szólva, hogy a listák körüli vitákra írt, 2004 májusában elküldött hozzászólásomat a mai napig sem közölte le a „História” című lap, a főszerkesztő leghatározottabb ígérete ellenére.

2004.
dr. Gavriel Bar-Shaked”

A NEVEK kutatásakor feltárult az ukrajnai gyilkosság névsora, ahol magyar keretlegények gyilkoltak és égették el a magyar zsidó munkaszolgálatosokat. Braham a következőket írja a dorosici esetről: „A magukat tífuszosnak valló vagy valóban tífuszos munkaszolgálatosokat ezerszám irányították Dorosic kolhozfaluba, amely Kijevtől nyugatra feküdt [...]. Itt egy hevenyészett karantén – »kórház« – működött, amely egy téglapépület néhány szobájából állt, s a



11. Ukrajna térképe Apánk jelöléseivel



12. Kaufmann Gyula egykori dorosici munkaszolgálatos vázlat a táborról (Jeruzsálem. 2001)

legtöbb beteget nyitott pajtákban helyezték el. A karantén területét drótsövényvel kerítették körül. Tucatnyi ember halt meg naponta, a tetemetek a közeli istállóban rakták halomba. 1943. április 30-án, a zsidó húsvét utolsó napján a hatóságok úgy határoztak, hogy a járványt véglegesen leküzdik. Az egyik pajtát, benne körülbelül 800 munkaszolgálatossal, felgyújtották. Égő fáklyaként ugráltak ki a szerencsétlen betegek a lángoló épületből, ekkor a keretlegények géppuskából tüzet nyitottak rájuk. Tucatnyi sebesültnek sikerült elmenekülnie. Amint a dorosici rémtett híre eljutott Nagybaczoni Nagy honvédelmi miniszterhez, azonnal kijelölt egy katonai bizottságot, elrendelte a vizsgálatot a tűz keletkezésének és a felelősök személyének megállapítására. A vizsgálat eredményét összegző jelentés szerint senkit sem terhelt felelősség, [...] a »tüzet az okozta, hogy a zsidók közül néhányan dohányoztak«. [...] nem történt említés arról a vérfürdőről sem, amelyet a pajta köré vont keretlegények rendeztek».⁹

1998-ben kezdődött az elszánt küzdelmem, hogy a dorosici gyilkosságot megismerje a köz-

vélemény, az ott meggyilkoltakra méltóan emlékezzünk, a hazai szembenézés megtörténjen. Ebben a véletlen „segített”. Megjelent egy rövid levél a *Népszabadság*ban, amely elindította a máig tartó levelezést, emailezést.

Folyamatosan kerestem a kapcsolatot az újságírókkal, így a *Népszabadság* akkori főszerkesztő-helyettesével, Zalai Istvánnal. 1998-tól 2002-ig tartott, amíg végre a „történetből” újságcikk lett¹⁰. Találkozót szerveztünk azon kevesekkel, akik az ukrajnai tömeggyilkossággal apjuk és nagyapjuk révén érintettek voltak. Sikerült találkozni egy dorosici túlélővel a Bálint Házban, az Izraelből Budapestre látogató Kaufmann úrral. Kaufmann korábban a Yad Vashemben mesélte el a Dorosicban történeteket testvéremnek, Gavriel Bar-Shakednek és egy maga által lerajzolt vázlatot bocsátott rendelkezésünkre a tífuszos kórháznak nevezett fából készült pajtákról, azok felgyújtásáról.

A hír „szárnyra kelt”, e-mailt kaptam Kanadából egy túlélőtől, aki bízott bennünk, bízott az emlékhely felállításában és nagyon szeretett volna velünk lenni ezen a találkozón, bízva egy emlékhely felállításában. Rosta Péter többek között ezt írta:

„A múlt heti *Népszabadság*ban megjelent cikk és a tegnapi beszélgetésünk csak egy néhányat jelzett a változatos területekről, amik Dorosiccal kapcsolatban további feltárára várnak.

Az öccsével az 1990-es évek második felében kétszer találkoztam az irodájában, de akkor deportálási adatokkal kapcsolatban. Az édesapjuk dorosici emlékeinek magában tartását több túlélőnél tapasztaltam én is. Vancouverban van egy pszichológus (magyar túlélők gyermeke), aki úgy hiszem, gyűjt erre a tünetre vonatkozó adatokat.

Néhány dorosici túlélővel a világ különböző részein vagyok kapcsolatban, de sajnos napról-napra kevesebben vannak. Még akiknek az emlékezete jó is, azok sem tudnak sok név szerinti adatot.

Az emlékkő-állításról itt vannak a gondolataim, amiket idén nyáron írtam Gerei? Nándor barátomnak:

2003 July 16:

Ha jól emlékszem, a lakásotokban olvastam a magyarországi részleteket „A Travel Guide to Jewish Europe” első kiadásából. Gratulálok a harmadik kiadásban való részvételeddhez. Jó lenne, ha Dorosicsiben legalább egy emlékkő jelez-

né a gyilkos „kórház“ helyét. Akkor a következő kiadásban Babi-Jár és egyéb ottani zarándok helyek mellett ez is érdemelne említést. (Talán a magyarországi rész végén utalással az ukrainai Dorosicsire, még emlékkő nélkül is.)”

A Bálint Házban megtartott találkozóra eljöttek olyanok, akiknek édesapjuk, nagypapjuk arra „járt”, vagy a haláluk helye Dorosic vagy egy közeli falu, ismeretlen, vagy „elégett”.

Dorosic helység (Ukrajna) több mint 1200 kilométer Budapeستől, Kijevtől nyugatra 150 kilométerre található, Köröstyén város igazgatása alá tartozik Zsitomir megyében. A falu megközelítése és ennek következtében a megemlékezés és látogatása igen nehézkes. A térképen sincs rajta.

A megjelent újságcikk alapján kijevi nagykövetségünk tette az első lépést: Tóth János nagykövet és munkatársai révén sikerült kapcsolatot teremteni a helyi hatóságokkal és szervezetekkel. A helyszínelésről készített nagyköveti jelentés alapján az első hivatalos intézkedést dr. Holló József tábornok, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója tette, aki 2005. júliusban levélben tájékoztatott engem arról, hogy a Magyar-Ukrán Kormányközi Hadisírgondozó Egyezmény végrehajtásával megbízott Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum a helyi hatóságoknál az emlékhely létesítéséhez szükséges lépéseket megtette.



14. Megemlékező helybéli kislányok az emlékhely felavatásán



13. Magyar katonai temető (Ungvár)

A Holló tábornoknak, a HM-HIM-nek, valamint kijevi nagykövetségünk áldozatos támogatásának köszönhetően (egyben a MAZSIHISZ teljes érdektelensége és időhúzása ellenére), valamint a magyar kormányzati közömbössége ellenére a megemlékezés és az emlékhely avatására 2005. szeptemberében hosszas levelezés, tényfeltárások, terepbejárás után sikerült.

AZ UKRAJNAI ÚT

2005. szeptemberében Köröstyén-Dorosic (Ukrajna) kistelepülésen egy emlékhely-temető felállítására került sor. A HM-HIM magyar küldöttsége útközben Ungváron tiszteletét tette a magyar honvédek második világháborús sírjai előtt: „a katona sírjára ráteszik a csákóját. A muszos sírjára még azt sem. Az jeltelen marad. Ha meg erős a lövöldözés, akkor napokig ott marad, ahol elesett”¹¹. A küldöttség elindult a hosszú és majdnem végtelennek tűnő autóúton Kijev, Zsitomir irányába, érintve Lemberget. Biztos vagyok abban, hogy a Nagybaczoni Nagy Vilmos által 1943-ban megtett utat tettük meg 2005-ben Dorosicba menet. A többsávos, jó minőségű autóút, majdnem autópálya színvonalával biztos nagy szerepet játszott a II. világháború alatt is. Ami kellemes meglepetés volt, a sok benzinkút és az udvarias kiszolgálás. Nem igen álltunk meg, keresztülmentünk a Kárpátokon, a fenyveseken. Találkoztunk útközben hegyi árusokkal, települések nem voltak sehol sem láthatóak. Út csak út, egy-két autóbussz megállival, de autóbussz sehol. Sehol egy behajtás egy településre, hiába is egy lopott pillantás távoli faluba. Néha egy-egy vezna tehéncsorda elhaladt mel-

lettünk, így csak következtetni lehetett, hogy a vidék lakott...

Amikor 2005 szeptemberében, közel hét év harca után és az akkor élő itthoni tanúk, illetve leszármazottak szóbeli támogatásával elindultam a HM-HIM delegációval Dorosicba, a hosszú, ukrain autótúrán természetesen arra gondoltam, hogy a munkaszolgálatosok nem így jutottak erre a kis településre. Lehet, hogy sok helyen keresztezték egymást az útjaink. Gyalog és bevagonírozva mentek erre.

Dorosic kis ukrán település szélé, a lakók hozzáállása megrendítő volt. A föld, a hajdani kolhozmező, a ma már nem létező istállókkal magánkézbe került. A tulajdonosnő, miután meghallotta hogy egy „temető” készül, ingyen átengedte a területet a helyi önkormányzatnak. A terület érintetlennek tűnik, ilyen lehetett 1943-ban, télutón és ilyen a bejárásokon. Fák, bokrok és a távolban üres gazdasági épület. A helyi ukrán vezetés, a helyi és a Kijevből érkező zsidó szervezetek kedvessége hihetetlen volt. A megemlékezést követő napon az ukrán vezetőket Babij Jar várta, érthető volt¹², hogy megrendültek a magyar zsidók sorsának váratlan megemlékezésétől. Ez nem az ő történelmük, nem értették, hogyan is kerültek ide zsidók. Ki ölte meg őket és honnan jöttek? Babij Jar, 1941. szeptember 29. 36.000 zsidót öltek meg a nácik. Dorosicban, 1943. április 29-én a magyar zsidó munkaszolgálatosokat, az idehajszolt, katonakönyvvel rendelkező fegyver nélküli embereket magyar keretlegények ölték meg. Az emlékkövek felavatására kivonultak a kis Köröstyén városka lakói. Fiatalok, öregek kerékpárokon és vasárnapi ruhába öltöztetett gyerekek, nagyszalagos copfos kislányok, mint hajdani képeslapokon, valamint a település jeshiva tanulói.

A megemlékezést követően az ukrán vezetőket és a magyar delegációt a rabbi közösségi ebédre hívta az igen kicsi zsinagógába. Ukrán, orosz és jiddis dalok, harmonika zenéje, beszédek a barátságról és a békéről. Olyan volt, mint egy archív film. Almakosarakkal búcsúzott a magyar delegáció, igaz pálinkát is vitt ajándékba. Nagy sikere volt. Minden olyan természetes volt, a sok szín, a sok arc, a lubavicsi kántor és a fiatalok. Valakik hiányoztak: a magyar kormány képviselői és a magyar zsidóság vezetői, akiknek együtt kellett volna gyászolniuk az ukránokkal, az ukrain zsidó közösséggel és a magyarországi küldöttséggel. Ott lett volna a helyük.



15. A köröstyéni jesiva rabbija és növendékei
a dorosici megemlékezésen

Köröstyénben nincs villamos, autóbusz, oly kicsi a városka. Felújított szálloda várt minket, még érezhető volt a friss festékszag. A recepciónál váratlan kedvesség fogadott mindenkit, majd kiderült szép csendben, hogy majdnem mindenki tud magyarul. Hogyan is? Az ukrán-orosz családok férjeikkel 1990-ben a rendszerváltáskor hagyták el Magyarországot. A szállodától pár lépés az önkormányzat, ahol virággal és ukrán népi viseletben fogadtak minket.

Tudták, miért jöttünk, hiszen aktívan közreműködtek a temető létrehozásában, a emlékkövek felállításában (a köveket a HM tőlük szerezte be), a kert és az emlékpark kiépítésében, a márványtáblák vésésében. Az önkormányzat vezetői megemlékeztek a fasiszmus magyar zsidó áldozatairól, és az ukrán-orosz áldozatokról, az elesett, hősi halált halt szovjet katonákról. A megemlékezés programjához tartozott Köröstyén szovjet katonai emlékművei előtti tisztelgés. Az ukránok számára a háború honvédő háború volt, a fasiszták elleni harc. A kis település képviselői a szovjet katonai emlékművek előtt a magyar delegációval elhelyezték a hála koszorúit.

Ukrajna lakói pontosan tudják, hányan haltak meg a Malinovszkij és Tolbuhin marsall parancsnoksága alatt harcoló II. és III. Ukrán Front katonái közül Magyarország területén. Ezt a vérdózatot nem lehet elfelejteni és ők nem felejtet-

tek. Mi igen. Szégyenteljesen és nevetségesen állt a gyáva magyar delegáció a koszorúzások alatt, szégyenteljesen hallgatott és hazug módon fordított oroszból/ukránból magyarra az anyanyelvi tolmács, amikor a fasiszták elleni győzelemről és az áldozatokról beszélt az ukrán önkormányzati vezető. „Megoldotta” a magyar delegáció a fordítást. Nem fordítottak magyarra. Szálasi volt a kulcsszó, előszeretettel ismételték a hangzás miatt. Igen, de hát hol volt 1943-ban Szálasi? Tudták ezt az ukránok, hiszen van egy olyan szó, amelyet nem kell lefordítani. Ez nem hangzott el a magyar fordításban. Szégyenteljes pillanatok voltak. A magyar szókinszben jelenleg nem szerepel a fasiszta szó, mint ahogy a felszabadulás sem...

Vajon ki gondolt akkor arra, a magyar-zsidó áldozatok emlékkövei mellett, milyen volt a háború ezen az ukrán földön? A vendéglátók. Felkavaró és felháborító dolog volt és mégis hallgatni kellett. A tudathasadásos magyar történelemszemlélet nem fért bele a gyakorlatba. Sem a felirat, sem a megemlékezés a fasiszta áldozataira, sem annak felismerése, hogy szó szerint vérázta földön vagyunk. Fizikailag, szellemileg és érzelmileg hosszú volt az út, sok szereplővel, traumával.

Ami a látogatás során történt, éppen ennek a félig igaz/hazug, magyar módra történt megemlékezésnek volt a torz tükrök. Tükrözte azt a tényt, hogy a megemlékezés mögött csak ez a kis HM-HIM csapat állt – sem a kormány, sem a HM, sem a miniszter, sem a zsidó hitközség –, ők vitték a megemlékezés ügyét Ukrajnába.

Egyetlen információ a megemlékezésről egy, a *168 órában* megjelent cikk volt. Az ukrainai hivatalos út nem szerepelt a HM-HIM programjai között. Nem is voltunk ott. Nem járt arra senki. Valami mégis történt, majdnem az éj leple alatt. Média-visszhang nem volt. Az újságok nem írtak, a TV-k nem említették... A megemlékezésről rövid összefoglalót írtam angolul és elküldtem a washingtoni Holocaust Múzeum munkatársának, Katona Ferencnek, valamint megköszöntem a kijevei zsidó hitközség vezetőinek a vendéglátást. A *168 óra* Levélhullás rovatában¹³ írtam egy rövid megemlékezést.

Nincs min csodálkozni. Erről tanúskodik a *Népszabadságban* 2007. augusztus 15-én megjelent újságcikk,¹⁴ amelyben még mindig nem sze-

repel az egyetlen munkaszolgálatos temető, amely Magyarországon kívül van, az egyetlen temető, amely márványtáblán őrzi a NEVEK-et.

ÉRTHETETLEN

És hol van Dorosic neve? 2005 szeptemberében Dorosic egy pillanatra életre kelt, a pusztába benépesült. Emlékezés a szörnyűségre, amely nem maradhat magánügy, vagy közömbössé vált közügy. Magyar-ukrán-zsidó közösség küldöttei találkoztak a munkaszolgálatosok temetőjévé vált mezőn, beszédek hangzottak el, kövek és virágok borították a felállított emlékköveket.

Az általunk ültetett fenyőfák díszítik az emlékhely területét. (Tóth János volt kijevei nagykövét felvetése 2009-ben: javasolja egy Dorosic-i baráti társaság megszervezését, amely figyelemmel és némi anyagi támogatással fordulna a község vezetőihez, hogy a sírkertet gondozza)

Köröstyén város önkormányzati ukrán vezetői részvételével, a kijevei zsidó szervezet képviselője, élén Arkady Monastirsky igazgató és a köröstyéni ortodox rabbik kaddiséval megtörtént mindaz, amit méltó tisztességgnek érezhettünk. Dr. Holló József tábornok, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum igazgatója, valamint munkatársai elszántsága, munkája és hozzáértése nélkül nem jöhetett volna létre ez a megemlékezés, annak gyakorlati kivitelezésével együtt, együttműködve az ukrán, a kijevei és a helyi zsidó szervezetekkel. A Magyar Köztársaság kijevei nagykövete Tóth János és a katonai attasé, Börcsök András alezredes képviselték a Magyar Köztársaságot. Mindenben aktív segítséget nyújtottak az ungvári konzulátus vezetői és munkatársai a HM-HIM-el együttműködve.

Ki hiányzott? Miért nem képviseltette magát a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (MAZSIHISZ) egyik tagja sem? Miért nem hangzott el a kaddis, és miért nem hangzott el mindazon történelmi tény, ami Magyarországon történt a második világháború több mint félmillió magyar-zsidó áldozatával? A magyar táborig rabbi mulasztása? Igen! A MAZSIHISZ mulasztása? Igen! Tudtak a harcról, tudtak mindenről. Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete? Igen! Igen! Lehet mulasztani? Nem! Miért nem történt meg a felkészülés itthon a média terén erre az útra?

Lehet-e tenni valamit? Igen. Lehet és kötelező. Lépéskényszer van. Sohasem késő. Vannak antiszemita megnyilvánulások, él még a gyilkos gyűlölet, sőt azok napi szinten tapasztalhatóak. Dorosicban a küldöttség magyar nemzetiszínű gyertya lángjával búcsúzott az emlékhelytől. A gyertya lángja könnyen elalszik, ha nincs, aki azt megakadályozza.

A felállított emlékkövek Dorosicban *a magyar keretlegények* által meggyilkolt *magyar zsidó munkaszolgálatosok*ért szólnak. A magyar felirat nem vállalja a múltat. A felirat itt készült Magyarországon. A feliratot az ukrán és héber fordítás kiigazította, történelmi valósággá tette. A föld rendbetételekor az ukránok csontokat találtak. A barakkban bennégett tífuszos munkaszolgálatosok neveit őrzik a felállított kövek, több száz név.

A NEVEK a Szól a Kakas kiadvány alapján kerültek a kötömb márványlapjára, a kiadványban szereplő nevek mellett megtalálható a halálozás helye és éve: „elégett” Dorosic, 1943. április 29.¹⁵ A lista nem pontos és nem teljes.

Néhány adat: „Eltemetettek száma: 396. Halálozások ideje: 1943. január 30. – június 28. Csak 1943. április 29-én több mint 230 áldozat. Halál helye: Dorosic, 395, Bondarovka 1. Halál oka: 13 betegség, 234 égés, 1 öngyilkosság, 11 sebesülés, 2 szívelégtelenség, 110 tífusz, 17 végkimerülés, 8 ismeretlen. Rendfokozat: 395 kmsz, 1 ismeretlen. Életkor: 21-25 éves: 23, 26-30 éves: 56, 31-40 éves: 176, 41-50 éves: 35, ismeretlen: 106”

A Horthy Miklós vezette magas rangú magyar katonai küldöttség 1943-ban a határon túl találkozott az oda irányított munkaszolgálatosokkal, hátukon sárga csillaggal – emlékezik Nagybacsoni Nagy Vilmos, honvédelmi miniszter. A munkaszolgálatosok útja éhség, hideg, flekktífusz. Köröstyén – a halálra ítélték verítéke, Usica – a láz tanyája, a flekktífusz mocsara.¹⁶

1943 áprilisában érkezett Dorosicba Zelk Zoltán, apánk akkor már ott volt. Zelk írja: „jellegzetes ukrainai télutó volt, havas eső és szél vert arcunkba, hetven kilométeres gyaloglás után holtfáradtan feküdtünk a vizes szalmán. Városneveket mondogattunk, s mint pöcegödörre szállt légy lábhoz a piszok, úgy tapadtak a városnevekhez borzalmas emlékeink. Csernigov – mondtuk, s láttuk a feldúlt széttaposott temetőt, ahol a holtak nyugalma is fáj a barbár hódítónak. Nyezsín – mondtuk, s magunkat láttuk a



16. II. világháborús szovjet katonai emlékmű

trágyadombok fölé hajolva, amint marokkal raktuk meg a szekereket. Tyim – mondtuk, s láttuk a lemészárolt orosz foglyokat, az aknamezőre hajtott munkásszázadokat. Sztárij Oszkol – mondtuk, s megint csak magunkat láttuk negyvenfokos hidegben, napi húsz órát görnyedve a zsákok alatt, s láttuk a visszavonulást Kurszkon, Vorozsbán, Kijeven és láttuk az országutak árkaiban szétvetett tagokkal a legyilkolt munkaszolgálatosokat. Új beosztásban kórházellátó század lettünk Dorosicban.

Kéteznél több kiütéses tífuszos munkaszolgálatos feküdt a szalmatetős pajtákban. Úgy hittük, minden poklot megjártunk már, de a dorosici kórház udvarára lépve minden pokolnál mélyebb pokolba kerültünk... s egyik éjszaka valamivel éjfél után a napos üvöltő hangja: ég a kórház, ég a kórház! Üvöltötte s mi rémülten futottunk. A kolhoz legnagyobb pajtája, ahol 750 beteg feküdt jajgatva, recsegett az égő szalmatező alatt. Három nap múlva temettünk... pernye kavargott a szélben, oly sűrűn és feketén, mint szülőanyjuk, a bűn”.¹⁷

Dorosicban létesítették az első úgynevezett kórházat a zsidó munkaszolgálatosok számára. Ide terelték azt a néhányezer munkaszolgálatost, akik a közel 50.000-ból megmaradtak. Elrendelték a betegek „kórházba” vitelét. Az út Dorosic tífuszkórháznak csúfolt kivégzőhelyig vezetett: szöges dróttal bezárt terület, ahol nem voltak betegek, hanem elítéltek, nem voltak örök, hanem pribékek, nem voltak orvosok, hanem hullarab-

lók, ahol az éhhalál és a tűz iszonyata őrijtett mindenkit. Dorosic, ahova a barakkok felállításakor nap-nap után szállingózva érkeztek emberek, később szekereken, teherautókon hordták be őket, és voltak, akik négykézláb kúsztak végig az utolsó kilométert állandó halálfélelmükben. Itt szabadon tombolt a tifusz. „Peszah utolsó napjának éjszakáján haltam meg és támadtam fel” – írja az egyik túlélő 1945-ben.

Dorosicig hosszú út vezetett. A poklot megelőzte 2000 km gyaloglás, ahol, aki nem halt meg az éhezéstől, azt elérte a háború legfélelmetesebb ellensége, a flekktífusz. „Flekktífusz..., először nem tudják mi az, csal a láz, amely emészti mindannyiunkat, 40 fokos láz. [...] betegen kell megjelenniök a sorakozón. Négykézláb pokrócokba burkolózva hurcolják csontvázaikat s próbálnak feltápászkodni új főhadnagyuk előtt... Parancsra azokat akik nem képesek tovább vonszolni magukat, egy stari-bobriki pajtában hagyják. A többieket Dorosic-ig viszik, ahol a főparancsnokság rendeletére hatalmas tifusz lazaretet (karantén) állítanak fel. Végtelen sorok vánszorognak át a kolhoz kapuján, rongyok borítják őket, testükön milliónyi tetű hemzseg [...] istállóban, padlásokon, ereszek és szabad ég alatt égnek el a láztól az orosz március dermesztő éjszakáin. Másnap reggelre ott, ahol több száz ember birkózott a halállal, nem volt csupán halom hamu és a hamuban a kerethez tartozó magyar katonák aranyfogakat kerestek.”¹⁸

Dorosicban „próbálta ki az Úristen, hogy mivé fajulhat az ember”. Ez a jelentéktelen falu Ukrajnában döbbenetes hírnévhez jutott. Gyalog vagy szekéren indították keretlegények kíséretében a munkaszolgálatosokat a dorosici kórháznak nevezett pajtába 1943. április 29-én. Másnap, április 30-án már csak hamu maradt a pajta helyén és a temetés. A felgyújtott kórházépület egyszerre két helyen éjszaka lángra lobbant, az épület két ajtaja kívülről be volt támasztva és drótozva. Ennek következtében az ajtó közelében a megszenesedett hullák tömegei voltak láthatóak a tűz elmúltával.

A flekktífusz a legnagyobb veszedelem. A flekktífusz fegyver annak a munkaszolgálatosnak a kezében, aki talán túléli. Túlélés annak, aki egyszer már keresztülesett rajta és a másodikat jobban bírta. Így maradt meg édesapánk is, aki Dorosicban másodszor lett tifuszos, és ő is kétszer maradt életben Peszah hajnalán. A második életben maradása 1945. áprilisa, Győr „Westungarn

Gestapo” – Hédervárott. Itt menekült meg a nyilasok kezei közül: „kiadták a parancsot, hogy verjenek agyon, ha nem döglenénk meg, golyót belénk. Zsigmondot és a másik pesti fiút elvitték, egyszer puskalövéseket hallottam, na most mi következzünk. De nem ez történt: az SS-ek azt mondták, ők senkit sem végeznek ki a helységparancsnok engedélye nélkül. Ez a parancsnok éjjel felkelt, felöltözött, kijött hozzánk a tanyára és megparancsolta, hogy adjanak át minket a magyar hatóságoknak. Ez volt 1945 széderestéje, peszah éjjele, a számításaim szerint [...] Mi négyen elváltunk [...] Zsigmonddal elindultunk, láttuk, hogy az úton az oroszok szedik össze a magyar katonákat. Leültünk a fűbe, vártuk hogy mi lesz ebből. A katonák észrevették, hogy ott ülünk... az oroszok odajöttek, minket is felállítottak, mondtam Zsigmondnak próbáljon meg beszélni velük. 'Jevrej, nye jevrej, Szálasi szoldát' és bevágtak a foglyokhoz. Zsigmond ismerte az orosz zsidó típusokat és feltűnt neki az egyik tolmács. Odamentem hozzá és mondtam neki jiddisül, hogy mi ketten zsidók vagyunk. Átölelt... és nemsokára kiengedtek”.¹⁹

Minden adat megtalálható a *Munkaszázadok veszteségei a keleti magyar hadműveleti területeken* c. könyvben (NEVEK sorozat, I-II kötet [A-J és K-Z]; szerkesztette: Gavriel Bar-Shaked)²⁰. Ehhez az adatbázishoz hozzáadható a déli táborok sorsa (Csapody Tamás munkája), valamint a nyugati áldozatokról készült dokumentáció (Szi-ta Szabolcs kutatásai). Dorosic jelenleg a térképen létező munkaszolgálatos táborok szimbolikus emlékezete. Messze van Ukrajna! Addig nem tér nyugovóra a történelem, amíg fél a szavaktól, fél az emlékművektől, amíg hivatalosan ki nem mondja a történelem azt, ami 1942 – 43 – 44-ben a magyar zsidó munkaszolgálatosokkal történt. Kimondani és emlékezni itthon kell, Magyarországon. Budapesten a fővárosban. A budapesti megemlékezésért újabb 4 év telt el. Az elvittek nevei, az áldozatok dokumentálhatóak. A honvédelmi irattár által a jeruzsálemi Yad Vas-hemnek átadott 107.000 személyi karton feldolgozása még nem teljes, az áldozatok száma 80.000-re tehető.

•••

Az tegye fel a kezét a Magyar Köztársaság kormánya, miniszterelnöke, Dobrev Klára személyesen, titkárságának tagjai, Gál J Zoltán, miniszterei közül, (Hiller István korábbi regnálását

is beleértve, Medgyessy Péter és titkársága, Harsányi László), Magyar Bálint (családját megörökítő adatokat tartalmazó Békés megye NEVEK sorozatot személyesen küldtem el neki), Lendvai Ildikó, az MSZP akkori frakcióvezető asszonya, Suchmann Tamás, Kósáné Kovács Magda, Szekeres Imre, Donáth László, a zsidó hitközség vezetői Zoltai Gusztáv, valamint a HM-HIM vezetése, sajtótitkárok, kabinetfőnökök (Fóti Péter, Gál J. Zoltán, Szécsi Judit, Pósch Ilona és ki tudja még kik, akik már nincsenek a választások óta a helyükön), újságírók (*Népszava, ÉS, 168 óra*), akik e-mailjeimet nem olvasták, nem tudnak róla, és én felteszem a kezem, hogy semmilyen választ nem kaptam. Egyetlen egy választ sem. 2006. májusi csendje után újabb e-mailek az említett miniszterekhez, kerületi és fővárosi önkormányzatokhoz bevonva, közbeszerzési ígéretek, helykeresés reménytelensége, majd remény, pályázattal ígért és 2008-ban a nyugtalanító várakoztató csend. Ez nem magánügy, hanem közömbössé vált közügy és elegendő van. Elképzelhető, hogy tévedek, elképzelhető, hogy felesleges harc a közel 80.000 munkaszolgálatosnak emléket állítani ott, ahonnan indították őket? Ilyen nagyot tévednék mindazokkal, akiknek nem jöttek vissza hozzátartozóik és a meggyilkoltak unokái sem láthatják kőbe vésvé, mi is történt?

Mikor kezdődött a Könnyszek Könyve misszió? Ezt a nevet most kapta. Történelmileg 1920-ban vagy talán 1938 és 1945 között? Évszámok, amelyek a levegőben lógnak; táblák, amelyek nem készültek el vagy táblák, amelyek elkészültek; gyűlöletbeszéd, amely kezelhetetlen, nemzetközi zsidó ügyvéd-jogász konferencia visszhang nélkül (Budapest, 2006. november 16-19.), a magyar jogász-orvos-mérnök társadalom kiirtása – visszhang nélkül, városok, települések zsidók nélkül, horogkeresztes festék a temetőben, zsinagógán. A Magyar Gárda megalakulása visszhanggal, fasisztoid jelképekkel katonai és a három történelmi egyház zászlószentelésével, jelenlétével, esketéssel. 2007. augusztus 25-én a Sándor Palota mellett, a Várban és a rákoskeresztúri temető emléktáblája 2008-ban. Mindenképpen ki kell szűrni, hogy terroristák kaphassanak beutazási engedélyt az Egyesült Államokba – mondta Tom Lantos. „Az olyan örültek például, akik szerint Magyarországot NATO-szövetségeseitől kell megvédeni, sohasem kaphatnak vízumot Amerikába, ezt garantálom” – jelentette ki. „Listát fogok kérni a Magyar Gárda mind az ötvenvalahány tagjáról és átadom az illetékesek-

nek. Az amerikai Képviselőház külügyi bizottságának elnöke [...] kijelentette: garantálja, hogy a Magyar Gárda egyetlen tagja sem kap soha beutazási engedélyt az Egyesült Államokba.” Tom Lantos még egészségesen Budapesten számolt be újságírók előtt az utóbbi hetekben tett útjairól és tárgyalásairól, amelyek elsősorban a terrorizmus elleni harcról és a közel-keleti helyzet békés megoldásának lehetőségeiről szóltak. Talán az utolsó harcos volt, aki emlékezett a múltra.

•••

Nagykátáról kaptam levelet. A levélíró történelem szakos tanár hosszú küzdelem után most adta fel a Barát Endre író megemlékezéséért folytatott harcot. Barát Endre Nagykatán születt és a hírhedt nagykatái hóhér indította társával Ukrajnába. Egy emlékkő az elindítottakért, harc egy emlékkő felállításáért. Levelében a történész kiáltó szavai kérdezik, mikor lesz Nagykatán emlékköve az ott összegyűjtött és elhurcolt magyar zsidóknak. A magyar irodalom több jelentős alakja, így Bálint György, Rejtő Jenő, Örkény István is innen indult el a szenvedések útján. „Muray beszédet tartott. Ezek nem emberek, vallotta, kíméletet ne ismerjenek velük szemben. Ha meg kiérnek Ukrajnába, díszítsék fel velük az út menti fákat! Akasszák csak fel sorba őket.”²¹

A tanár úr történetesen abban az épületben tanít, ahol Muray Lipót szedte össze az Ukrajnába küldendő zsidó munkaszolgálatosokat, akik így vallanak: „de estidőn, mikor a zord sötétben férgek vackunkon vártuk már az éjt, szorongva kérdeztük egymástól, hogy 'meddig' és vallattuk a csendet, hogy 'miért'.”²²

DOROSIC UTÁN BUDAPEST

Elképzelhető, hogy tévedek, elképzelhető, hogy felesleges harc az elpusztított munkaszolgálatosoknak emléket állítani ott is, ahonnan indították őket? Mégis „hol van az ott”? Hiszen az egész országban gyűjtötték őket, Nagykatá neve mindenki számára ismerős, Sopron, Kőszeg, Győr, Aszód és sorolhatnám tovább. Minden magyar város emlékezik, és emlékeznie kell azokra, akik nem jöttek vissza. Nem a temetőben, hiszen ott békében pihennek a halottak. Nagykatá! Nagykatá nem vállalja, a parancs Budapestről jött. A „nagykatái hóhér”, Muray Lipót alezredes utasítása, amelyet az Ukrajnába in-

duló munkásszázadok parancsnokainak adott: „Élve ne hozzanak senkit vissza”²³.

*Budapesti Törvényszék, mint ítélőbíróság
N.T II/ 1945. szám*

A magyar nép nevében

A Budapesti Néptörvényszék, mint ítélőbíróság a szökésben lévő Muray Lipót...kötéllal végrehajtandó halálra ítéli

Tények és perek²⁴

Most, hogy tudom az igazi százaszámot, végre találtam óriási anyagot Dorosicról (mivel a számok leírásában nem tévednek):

Fekete József pere Bp.Főv.Levéltár NB 1679/1945

Eckl Gusztáv pere uo. NB 608/45

Szabados Pál pere uo. NB.501/1949

Lukács István pere uo. NB 2857/1945

Ki volt Muray alezredes? A nagykátaie kiegészítő parancsnokság tápiószügyi kirendeltségének alezredese, az Ukrajnába indítandó munkaszolgálatosok irányítója. A különleges munkásszázadokat a nagykátaie I. honvéd bevonulási központ állította fel a hadtestparancsnokságtól kapott névjegyzékek alapján. Az I. honvédelmi bevonulási központ parancsnoka Muray Lipót alezredes volt. A hadművelési területre való indulás előtt kioktatta az ott felállított munkásszázad keretlenségét, hogy a munkaszolgálatosokkal a legkegyetlenebbül kell bánni, többek közt azt vallva, hogy közülük egy sem kerülhet vissza élve Magyarországra, valamint már Ukrajnába sem szabad élve kerülniük. Aszód, Verpelét, Dés, Zsolna gyűjtőhelyek iratai, a peranyagok mind megtalálhatóak a Levéltárban.

A Magyar Köztársaság nem tett eleget annak a kötelezettségének, hogy méltó módon megemlékezzen a II. világháborúban elhurcolt, meggyilkolt zsidó magyar munkaszolgálatosokról.

A történelemmel való szembenézés gyávasága egyedülállóan kiábrándító és egyben felháborító. A gyűlöletbeszéd kezelhetetlen. Semmi jel arra, hogy ez a helyzet megváltozzon.. Lehet másképpen is. Jacques Chirac francia elnök 2007-ben, a Holocaust napon a Pantheonban tartott beszédében a következőket mondta:

„Au nom de la France, avec respect” címmel²⁵

„Franciaország nevében, tisztelettel”

„Az 1930-as és a 1940-es évek antiszemitizmusának elszabadulása arra vezethető vissza, hogy az antiszemitizmust ezekben az években nem ítélték el határozottan. Tűrték ezeket a nézete-

ket, mint a vélemények szabadságát. E sötét korszak nagy leckéje, amennyiben a szélsőségeknek teret engedünk, fel kell mérni annak következményeit, amennyiben teret kap és megerősödik, akkor előbb vagy utóbb ezért nagy árat fizetünk. A szélsőségekkel szemben csak egy fajta magatartást tanúsíthatunk, annak elutasítását és a hajthatatlanságot. Kímélet nélkül fel kell venni a harcot az igazság elleni bűncselekménnyel, a lélek és szellem abszolút perverziónál szemben, amelynek a legaljasabb formája, az antiszemitizmus, legalávalóbbika a Holocaust tagadása.”

Az emlékezés kínja

A magánkezdeményezésre 2005-ben felmerült emlékhely-javaslatok, amelyeket 2006. áprilismájusban váltott e-mailek megerősítettek, nem hoztak eredményt. A 2006-os választások után a korábban kinevezett Bizottság egy része más beosztást kapott, és ezzel a szervezés elhalt. Felélesztettük 2007 tavaszán azzal a céllal, hogy Budapest – az egész országot képviselve – a magyar zsidó munkaszolgálatosokra emlékezzen. A Magyar Köztársaság tiszteletét tenné a megemlékezéssel a fővárosban.

2007 tavaszán a felélesztett Bizottság munkához kezdett. A legnagyobb probléma a helyszín kiválasztása volt. Utolsó megoldásként a VII. kerület Bethlen Gábor tér 2-re esett a választás, azaz a döntés és nem utolsósorban a fogadókészség. Miért itt? Hihetetlen, de nem volt más “szabad” terület egyetlen budapesti kerületben sem. A Főváros Polgármesteri Hivatalától javaslat nem volt, igaz nem is foglalkoztak ezzel a kérdéssel soha. A Bizottság helyszínelése során mint lehetőség felmerült az eltávolított Zalka Máté szobor, az eltávolított szovjet katonai emlékmű helye a kőbányai Óhegyen, a Józsefvárosi pályaudvar, az Erzsébet tér és még a Vár is, ahol annak idején meghozták a zsidók sorsáról a döntéseket! A Bizottság az utóbbit elvetette, számolva a Vár egyéb politikai „funkcióival”. A *Józsefvárosi pályaudvar* mellett szólt, hogy innen szállították a nyugati határ felé kényszermunkára az áldozatokat. Közbiztonsági és rekonstrukciós tervek miatt ezt a területet elvetették. A következő lehetőség a Keleti pályaudvar mellett található *Nemzeti Lovarda* volt. Visszaemlékezésekből ismert, hogy a nyilas hatalomátvételt követően többek között a lovarda területén gyűjtötték össze azokat a zsidókat, akiket az erődítési munkák során kívántak dolgoztatni. Itt sorolták

munkaszolgálatos századokba és indították el őket munkahelyeik felé. További helyszín, amely a deportálásokhoz kapcsolható volt, a *Keleti pályaudvar külső vágánya*. Innen indult el 1944 áprilisának végén az első vonat Auschwitz-Birkenába, a haláltáborba.

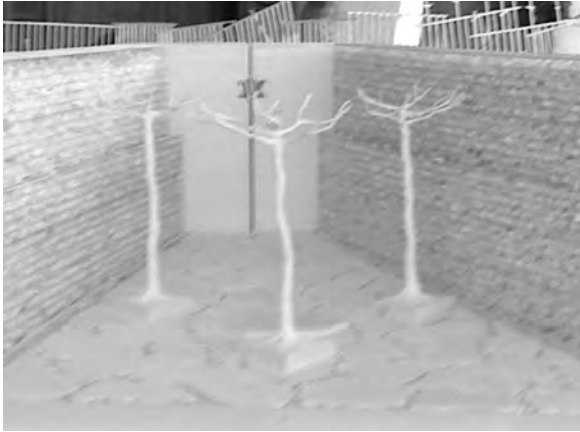
2007 augusztusában megszületett a döntés. A VII. kerület készsége volt, a Bethlen Gábor tér rekonstrukció alatt állt, és ebbe a műveletbe illeszthető a 2. számú épület iskola-ingatlan kerítésének megbontása, valamint az emlékhely elhelyezése a kertben. Ennyi a hivatalos információ. A Bethlen Gábor téren 2007. augusztusi bizottsági bejáráskor említésre került, hogy az épület a Budapesti Zsidó Hitközség (BZSH) tulajdona, ugyanúgy, mint a vele egy épületben lévő zsinagóga. Az érintett épületben, amelynek kertjéről szó van, nemzetközi iskola működik. Az épületet az iskola bérlő a MAZSIHISZ-től. 500 nemzetközi, főleg amerikai diák folytatja itt tanulmányait, és a biztonság és nyugalom érdekében az egész épületet a kis zsinagógával együtt kívül-belül biztonsági technikai berendezéssel látták el. A hely kiválasztásánál nagy súlyt kapott az érv, mely szerint itt "biztonságban" lesz az Emlékhely. Az alapítványi iskola vezetése beleegyezett. 2007-ben a Bizottság bevonta munkájába a Budapest Galéria munkatársait, és megkezdődött az érintett minisztériumok és szervek megkeresése (MeH, HM, OKM és Főváros), amely elvezetett a pénzügyi eszközök biztosításához, valamint a MŰ pályázati meghirdetéséhez.

A tervek szerint a pályázat, valamint az anyagi háttér biztosításával 2008 szeptemberében felavatásra került volna az emlékhely. Nem így történt. Nagy csend következett be 2007 őszől 2008 tavaszáig. A VII. kerület területrendezése csúszásban volt, azaz alig-alig feltúrva, a tervek sehol, a pályamű kész. Hivatalos állítás szerint a pénzek rendelkezésre álltak, Zsigmond Attilához, a Budapest Galéria igazgatójához a MeH által felajánlott 10 millió már meg is érkezett. A főváros 10 milliója is megérkezett a Síp utcába, és kifizették a művészt. A tér rekonstrukciója elkezdődött (augusztus 30-iki látélet), a Budapest Galéria és a művész felvette velük a kapcsolatot. A Főváros vezetése foglalkozott az ügygel. Egyéb bürokratikus magyarázatok bővítették azt a több mint kínos helyzetet, hogy 2007 óta ilyen lassan megy egy emlékhely felállítása. A Bizottság döntött az Emlékhelyen levő felirat

ról konszenzus alapján, mely szerint minden munkaszolgálatos emléket szolgálja a megemlékezés, a megöltekét, a visszatértekét az utókor számára: „...fegyvertelen álltak az aknamezőkön” felirattal. A közgyűlés szeptember végén véglegesítette az emlékmű helyszínét és a pontos feliratot. A képzőművészeti pályázaton nyertes Baráz Tamás szobrászművész alkotása acélrácsok közé zárt zúzott kőből közel ék alakú teret képez. Ennek végpontján egy 270 centiméter magas zárókő áll. A kő közepén mintegy 10 centiméteres hasíték, 'lélek-kapu' található, amely a felső negyedében negatívban kirajzolódó Dávid-csillaggá szélesedik. A belső térben *három fa*, (lett volna), valamint az egyik fa mellett (állt volna) egy megdöntött kőlap az említett Radnóti Miklós idézet. Az emlékmű felállítása a Fővárosi Közgyűlés döntése után kezdődhetett meg – rögzítette a kabinet elé benyújtott javaslatában Horváth Csaba (MSZP) főpolgármester-helyettes. A költségeket a Miniszterelnöki Hivatal, a honvédelmi és az oktatási tárca, valamint a fővárosi önkormányzat biztosította egyenlő arányban. A VII. kerület 2008-ban tervezte a Bethlen Gábor tér felújítását, s így célszerű az emlékmű megépítését ezzel összehangolni – jegyezte meg. *Ami felháborító* a kiválasztott területben: a Bethlen Gábor tér 2. zsidó tulajdonban van, ilyen alapon zsidó temetőben is lehetne az emlékezés köve. A megemlékezés ezt szerette volna elkerülni, mert a zsidó munkaszolgálatos nem került sem zsidó földbe, sem temetőbe. Budapest más helyet nem tudott kijelölni.

2008 nyarára megszületett a pályamű, megvolt az összes érintett tárca jóváhagyása, a pénzügyi háttér, erről jegyzőkönyv készült.

2008. október 16: A terület újabb bizottsági bejárása során kiderült, hogy a nyertes pályamű és a téren végzett némi kapavágás, valamint a Bizottság tagjainak optimizmusa mellett elvész a lényeg. Ki a felelős, ki koordinálja a munkát? Kiderült, sehol egy érdemi kapavágás. Minden mellébeszélés és zavaros magyarázatok sora. 2008. október 16-ikán a határozatlan Bizottság a meghívott kerületi és fővárosi képviselőkkel tehetetlenül állt a feltúrt Bethlen Gábor téren és még megközelítőleg sem tudta megmondani, mikor is lesz kész a MŰ. Hozzáteszem a MŰ, amely nem tükrözi a művész ismereteit a holocaustról. Megszavastuk jobb híján. A művész történelmi segédanyagokat kapott bőven, de a túldimenzionált megjelenítés azt mutatja, ami a magyar valóság: a kínokat, a szembenézés nyomom



17. A Bethlen-téri emlékműmakett

rát. Nehéz volt a pályamunkák közt dönteni, sivár volt a választék.

2009. április 17. Emlékmű-avatás

2009. április 17-ikén sor került az Emlékmű avatására HM, HM-HIM, parlamenti és egyházi képviselők, zsidó szervezetek és miniszterek jelenlétével és beszédével. A Duna TV-n kívül nem volt média-visszhang, újságban nem szerepelt. Zelk Zoltán *Amikor amikor* című, a költő által előadott verse hangszórón és Szepesi György beszéde szólt volna mindazokhoz, akik még mindig nem tudnak szembenézni a történelem szégyenével. De nem volt kihez, hiszen az avatásról egészen szűk kör tudott, a jelenlevők létszáma minimális volt.

Filmfelvétel, DVD nem készült. Baráti alapon feltettük a youtube-ra az avatás magánfelvételét. Erről dvd is készült, szintén magánúton. A DVD sokszorosítására nem került sor. Így a saját DVD-t, továbbá az ukrainai megemlékezés DVD-jét megküldtük a Cfat-i holocaust múzeumba.

Kedves Zsigmond Anna!

Köszönettel megkaptuk a CD-t a dorosicsi áldozatokra tartott megemlékezésről, Anna Szalai szíves közvetítésével.

Természetesen elhelyezzük gyűjteményünkben. <http://www.hjm.org.il/hol/labor/?Lang=hu>
Egyúttal kérjük rendes postai címet és telefonszámát is, hogy beírassuk a Múzeum Baráti Körébe.

Üdvözlettel

Roni Lustig – igazgató

A Magyar Nyelvterületről Származó
Zsidóság Emlékmúzeuma
www.hjm.org.il

Többszöri kérés ellenére nem kapott DVD-t a Páva utcai múzeum. Külön – felkérésre – összeállításban megküldtem a HIVATALNAK az európai és az amerikai nagyvárosok Holocaust múzeumainak elérhetőségeit. Sehova nem küldtek semmit.

Ukrajna-Dorosic és a Bethlen Gábor téri megemlékezések elvesztek a nemakarásban.

A felállított Mű sok megválaszolatlan kérdést hagy maga mögött, mint ahogy egész története. A Bizottság 2009. június végén újra összeült és döntött, hogy tárgyal a művésszel a felirat ügyében. Döntés azóta sem történt. Megismétlődött Dorosic sorsa, a magyar megemlékezés nem tud közölni, nem tud közvetíteni.

A válaszok megtagadása illeszkedik az Emlék hely körüli ismertett gondokhoz 1998 óta.

A 2009-ben az elhurcolt munkaszolgálatosok emlékére felállított MŰ változatlanul tükrözi a történelem gyávaságát, ugyanúgy, mint a több száz meggyilkolt munkaszolgálatos emlékhelye Ukrajnában!

Az emlékmű makettjét lásd a 17. képen. Az emlékmű makettjén látható a három fa közt megemelt tábla, a javasolt szöveg számára. Ez lemaradt a két fával együtt. A „három fa” jelentése értelmezhetetlen volt, így lemaradt kettő. Ezzel együtt a felirat a földre került. A küszöb jellege lehangoló. Ezt jeleztem e-mailben Baráz Tamás művész úrnak valamint a Bizottságnak.

– – – Original Message – – –

From: Baráz Tamás

To: Dr. Anna Zsigmond

Sent: Thursday, May 14, 2009 11:44 AM

Subject: Re: megjegyzéseim

Tisztelt Zsigmond Anna,

Külföldi tartózkodásomból hazatérve a mai napon találkozom az ön leveleivel.

Bár a profán hétköznapi világban élő emberként megértem, hogy az ön izlése közelebb áll az általános esztétikai elvekhez, konvenciókhoz és ezért berzenkedik elfogadni a szokványostól el-



18. A Bethlen-téri emlékmű avatása

térő megoldásokat, azonban én, mint a forma, az arány, a tér és anyag szakembere nem viszonyulhatok a kérdéshez másként, csak, mint érzékeny művész ember és szobrász.

Pályázatom készítése során bár több lehetőséget is figyelembe vettem, makettként azonban csak egyet nyújthattam be. A pályázat elbírálása során, melyen ön szintén jelen volt, tudomásom szerint a szakmai bírálók elmondták, hogy véleményük szerint mely részletek módosítását javasolják.

A pályázat eredményhirdetését követően tájékoztatást kaptam ezen javaslatokról, melyek több részletben megegyeztek az általam korábban mérlegelt lehetőségekkel, majd közös megegyezéssel fogadtuk el a módosított részleteket. A három fa helyett egy, mert a Mazsihisz képviselői szerint a három ősatyának, illetve a 3-as számnak nincs akkora jelentősége, mint amekkorát én tulajdonítottam nekik. A súlypontba kerülő egy fa szükségessé tette a felirat elhelyezésének módosítását is. Az ön által le „küszöb”-özött emlékmű-tér határvonal felirat mezőt én inkább fel „KÜSZÖB”-özném! Mint az köztudott sem az egyiptomiak, sem a görögök nem léptek soha a küszöbre, ha az utca teréből magán házba, üzletbe, vagy templom-térbe léptek, mert azt tisztelettel tették. A kínai császárok palotájában egyenesen halál járt, ha valaki a küszöbre lépve megsértette a császárt. A javasolt módosításokat azért fogadtam el, mert megítélésem szerint esztétikai szempontból is ez a jobb megoldás, és az emlékmű javát szolgálja.

Amennyiben önnek a bírálat során elhangzott javaslatok nem voltak elfogadhatóak, úgy gondolom, önnek ezt ott kellett volna jeleznie, nem pedig akkor, amikor már anyagban megvalósítva a helyszínen összeállítva találkozik velem.

Hangsúlyoznom kell, hogy az emlékmű meg-

valósult formáját szerzői jog is védi, átalakításához, vagy bármilyen módosításához az én hozzájárulásom is szükséges. Azt pedig, hogy az átalakítás jelentős anyagi költséget és az emlékhely ismételt feltúrását jelentené, én csak másodlagos problémának tekintem.

Tisztelettel: Baráz Tamás
Munkácsy-díjas szobrászművész

„Dr. Anna Zsigmond“

írta:

Tisztelt Baráz Tamás,

kiadásra kerül a munkaszolgálatosok emlékhelyének (Bethlen Gábor tér 2) története. Ebben leírom fenntartásaimat is, amelyet korábban Önnek és a Bizottságnak leírtam. A szerkesztő kérdezi, hogy Ön hozzájárul-e az itt a Bizottságnak és nekem küldött e-mailemre válasz megjelenéséhez.

üdvözlettel

dr Zsigmond Anna
egyetemi docens

Tisztelt Dr. Zsigmond Anna!

Természetesen hozzájárulok az ön által is csatolt e-mailben elküldött válaszevelem változatlan formában történő megjelentetéséhez.

Egyúttal megkérném, mivel szeretném majd magam is elolvasni, hogy a kiadvány megjelenésének idejéről, címéről tájékoztatni szíveskedjen.

Előre is köszönettel és tisztelettel:

Baráz Tamás

•••

¹ Saly Noemi: *Törzskávéházamból zenés kávéházba*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005., 10.

² Barát Endre: *Rabszolgák voltunk. Napló 1942-1945*. Cserépfalvy kiadása. 1948.

³ Hátszegi Ernő (szül.: Zuckermanel Ernő, Hátszeg): *Újkori rabszolgaság*. Regénytörredék („Ezen regényből az első 50 példány barátaim számára készült”). 1945 Afikim, Israel. Forrás: Yad Vashem (másolatban). Újságíró, 1922-1926-ig a kolozsvári Consum közgazdasági lap munkatársa. Párizsi tanulmányútján újságírói akadémiát és kereskedelmi tanfolyamot végzett, hazatérve 1928-tól 1940 szeptemberéig a RADOR hivatalos román távirati

- iroda külügyi osztályán dolgozik, egyidejűleg a kolozsvári *Új Kelet* bukaresti tudósítója. *Ady-Poesies* címmel Emil Carasso francia íróval Ady-versek francia fordítását jelentette meg az *Aujourd'hui* c. Folyóiratban (Párizs 1926).
- ⁴ Zelk Zoltán: Dorosici alkony. 1943. in *Zelk Zoltán válogatott versei*. Unicornis Kiadó. Budapest 1998.
- ⁵ uo.
- ⁶ Bocskai Sándor: Abelosz Benjamin története, *Múlt és Jövő*, 1996/3, 97-109.
- ⁷ Zsigmond Anna: Az emlékezés kínjai. *168 óra*, Levélhulás 2008. november 11
- ⁸ Ld. G. Bar-Shaked Donát Lászlóhoz írt összefoglalóját
- ⁹ Randolph L. Braham: *A magyar Holocaust*. Budapest, Gondolat/Wilmington, Blackburn International Inc., é. n. /1988/
- ¹⁰ Egy tömegsír Dorosicban. *Népszabadság*, 2003. augusztus 23.
- ¹¹ Kossa István: *Dunától a Donig*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1964. 262.
- ¹² <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=14985>
- ¹³ *168 óra*, 2005. október 27.
- ¹⁴ Csider István Zoltán: Honvéd cigaretta és pipadohány, *Népszabadság* 2007. augusztus 14.
- ¹⁵ NEVEK, *Munkaszázadok veszteségei a Keleti magyar hadművelési területeken*. Beate and Serge Klarsfeld Foundation New York, Yad Vashem támogatásával., Szól a kakas már. Jerusalemben 1991. Szerkesztette Gavriel Bar Shaked.
- ¹⁶ Barát i. m.
- ¹⁷ Zelk Zoltán, Dorosici tűz, *Ezredvég*, XIX. évfolyam 5. szám – 2009. május, [<http://irodalom.elte.hu/ezredveg/0905/09053.html>]
- ¹⁸ Hátszegi i. m 178.
- ¹⁹ Abelosz Benjamin története. *Múlt és Jövő*. 1996/3. sz. 97-109.
- ²⁰ I. Szól a kakas. l. 15 jegyzet
- ²¹ Kossa István i. m. 17.
- ²² Barát i. m. 6.
- ²³ Kossa István i.m. 500.
- ²⁴ Kossa u. o.
- ²⁵ *Le Monde* 2007. január 20.



A Zsidó negyed szívében, a Kazinczy utca 31-ben található a Carmel étterem, amely 1987 óta áll az oda látogató vendégek rendelkezésére. 2008 áprilisától **GLATT KÓSER ÉTTEREMKÉNT** üzemel, Rav Weiszberger ortodox rabbi felügyelete alatt.

Az új étlapon nemzetközi és magyaros ételspecialitások, zsidó ételkülönlegességek egyaránt megtalálhatók.

Az igényesen felújított 100 férőhelyes étterem két szinten üzemel. Egy 25, 16 és egy 10 fős különteremmel is rendelkezik, mely ideális lehetőséget nyújt családi, üzleti és egyéb összejövetelek megrendezésére.

A **GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM** csapata mindig örömmel, és szívélyesen fogadja Önt és asztaltársaságát!

Catering szolgálatunk vállalja kóser esküvők, Bar-micvak, Brit milák éttermen kívüli teljes lebonyolítását.

LEGYEN A VENDÉGÜNK!

NYITVA TARTÁS: vasárnap – péntek: 12–23 óráig;
szombat délben: 12–14 óráig; szombat este: 18–23 óráig.
A péntek esti és szombat déli menü előre fizetendő.

GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM

1074 Budapest, Kazinczy utca 31.

Asztalfoglalás:

Telefon: (+36-1) 322-1834, Tel.: (+36-1) 342-4585

Fax.: (+36-1) 461-0024

e-mail: carmel@carmel.hu; <http://www.carmel.hu>

